

УДК 378.011.3-051:811.161.2:821.161.2]:37.035:39

Лариса Семеновська, м. Полтава

DOI: 10.33989/2226-4051.2021.24.255896

ORCID: 0000-0001-9881-7307

Людмила Савенко, м. Полтава

ORCID: 0000-0003-4234-0153

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються актуальні питання підготовки майбутніх учителів української мови і літератури до етнокультурної діяльності в закладах загальної середньої освіти, зокрема впровадження діяльнісного, особистісного, культурологічного підходів у процесі професійної підготовки. Реалізація діяльнісного підходу в процесі підготовки майбутніх учителів української мови і літератури забезпечує розвиток особистісних рис і якостей майбутніх педагогів, впливає на формування їхніх ставлень, інтересів, ціннісних орієнтацій, професійних позицій тощо. Водночас компетентнісний підхід спрямований на розвиток творчого потенціалу особистості вчителя, а також сприяє формуванню у процесі навчання необхідних умінь, навичок, ставлень, досвіду діяльності й поведінкових моделей особистості. Становленню базової культури особистості вчителя української мови і літератури сприяє застосування культурологічного підходу. Таке поєднання наукових підходів забезпечує організацію оптимального освітнього процесу, спрямованого на оволодіння змістом педагогічної культури, а також формування етнокультурного світогляду особистості вчителя.

Ключові слова: вчитель української мови і літератури; наукові підходи; заклад вищої освіти; етнокультурна підготовка; індивідуальна освітня траєкторія; професійна підготовка; етнопедagogіка.

Постановка проблеми. В умовах розбудови українського суспільства першочерговим завданням закладів вищої освіти педагогічного спрямування постала підготовка молодих, інтелектуально розвинених, всебічно освічених і соціально активних особистостей, які знають звичаї і традиції власного народу, історію, культуру, мову і літературу, здатних до діалогу культур. Сучасна система національної освіти має бути спрямована на підготовку молодих фахівців, готових до конкуренції на ринку праці, професіоналів, здатних обґрунтовано

обстоювати власну позицію, бути «носіями культурно-історичної пам'яті етносу», «громадянами, що формують і забезпечують існування держави» (Мацько, 2009, с. 24-34). Для досягнення цих завдань у процесі підготовки майбутніх учителів української мови і літератури необхідно спиратися на сучасні підходи в навчально-виховній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання наукового підходу до організації навчання в закладах вищої освіти розглядалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Зокрема, особистісний підхід досліджувався філософами, педагогами, психологами (І. Бех, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Краєвський, Т. Титаренко, І. Якиманська та ін.). Сутнісні характеристики компетентнісного підходу вивчали Н. Авдєєва, Н. Бібік, О. Божович, Л. Ващенко, О. Глузман, І. Зимня, Л. Іванова, В. Крищук та ін. Діяльнісний підхід входив у коло наукових інтересів Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, А. Купавцева, М. Олешкова, В. Шадрикова, В. Юдіна та ін. Культурологічний підхід став предметом наукових пошуків Г. Гайсиної, Л. Ковальчук, М. Коник, О. Олійник та ін.

Мета статті – визначити та обґрунтувати наукові підходи до етнокультурної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури до роботи в закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз лінгвістичної, методичної, дидактичної літератури, який дав можливість визначити теоретичні засади досліджуваної проблеми; синтез, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Етнокультурна підготовка студентської молоді вимагає наукового підходу до організації навчального процесу, враховуючи об'єктивні закономірності його перебігу та взаємодії системи зовнішніх і внутрішніх чинників. Саме тому для розв'язання поставленого завдання охарактеризуємо традиційні та інноваційні підходи, що підвищують ефективність підготовки майбутніх учителів української мови і літератури до етнокультурної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Методологія будь якої науки, і педагогічної зокрема, розкривається за допомогою різноманітних загальнонаукових підходів, що забезпечують її спрямованість на формування навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів учіння. Специфіка підготовки до етнокультурної діяльності майбутніх учителів української мови і літератури полягає в упровадженні у процес підготовки діяльнісного, компетентнісного, особистісного та культурологічного підходів.

Діяльнісний підхід розглядає діяльність майбутнього вчителя як основу, засіб і результат його професійної підготовки. Діяльнісний підхід утверджує спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань із різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здатності до колективної діяльності та самоосвіти.

На думку С. Гончаренка (1997, с. 98) термін «діяльність» визначається як «спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни». У «Словнику-довіднику з професійної педагогіки» за редакцією А. Семенової (2006, с. 187) діяльність визначається як «специфічно людська, регульована свідомістю активність, зумовлена потребами і спрямована на пізнання та перетворення зовнішнього світу людини; фізична та психологічна форма активності суб'єкта; мотивований процес досягнення усвідомлено поставленої мети з використанням тих чи інших засобів та прийомів для її досягнення».

Отже, діяльність педагогічна – цілісний процес, що потребує спирання на синтез знань і вмінь із різних наук. Одними з найважливіших факторів у підготовці фахівця є докорінне поліпшення його теоретичної підготовки, формування наукового стилю мислення й пізнавальної самостійності. Саме діяльнісний підхід передбачає орієнтацію на розвиток особистості, який відбувається у процесі залучення її до різних видів діяльності, насамперед у межах провідної діяльності, що є складовою процесу формування професійної компетентності.

Особливість даного підходу в процесі підготовки майбутніх учителів української мови і літератури до етнокультурної

діяльності в закладах загальної середньої освіти полягає насамперед в опануванні системи знань інтегративного характеру: з курсу історії України, культурології, народознавства, українознавства, загальної педагогіки (етнопедагогіки), загальної і соціальної психології, української мови і літератури та методики їх викладання. Діяльнісний підхід забезпечує розвиток особистісних рис і якостей викладача і студента, впливає на формування їхніх ставлень, інтересів, ціннісних орієнтацій, професійних позицій.

Підготовка майбутніх учителів української мови і літератури до етнокультурної діяльності в закладах загальної середньої освіти має широкий спектр методів, прийомів і форм роботи, зокрема: на заняттях мовного спрямування – добір текстів українознавчої тематики різних жанрів і стилів мовлення, використання системи вправ, націлених на збагачення мовлення студентів українознавчою лексикою, застосування народознавчих текстів для проведення навчальних переказів, диктантів, занять зв'язного мовлення; укладання тематичних словників етнокультурознавчої лексики, побудова системи ситуативних завдань, що слугували б створенню діалогів, монологічних висловлювань різних типів і жанрів.

На заняттях літературного спрямування – використання усної народної творчості, застосування в навчальному процесі елементів народних ігор, робота з етнокультурно маркованими художніми текстами, створення власних проектів за творчістю письменників.

Результативність спільної діяльності забезпечується чітким усвідомленням мети, потреб і мотивів. Крім того, необхідно створити ситуацію успіху для кожного студента, навчити його самостійно здобувати знання, ставити проблемне питання, шукати нестандартні шляхи вирішення завдань, прогнозувати результати навчальної діяльності, здійснювати самоконтроль і самооцінювання. Викладач у цій ситуації виступає координатором, порадиником, а навчально-виховний процес переходить в особистісно орієнтовану площину.

Особистісний підхід утверджує людину найвищою цінністю, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети,

розглядається в соціально-педагогічному словнику (Радул, 2004, с. 197).

В «Українському педагогічному словнику» особистісний підхід тлумачиться як послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії (Гончаренко, 1997, с. 234-235).

Таким чином, особистісний підхід забезпечує в процесі професійної підготовки орієнтацію викладача на особистість здобувача освіти як суб'єкта, результат і головний критерій ефективності й продуктивності підготовки на засадах педагогіки співробітництва, глибокої поваги до особистості студента, врахування особливостей його індивідуального розвитку.

За такої побудови навчально-виховного процесу схема взаємодії викладача і здобувача вищої освіти мусить мати форму партнерського навчального співробітництва. Створюючи оптимальні умови для розвитку особистості, становлення її ціннісних орієнтацій, викладачі вищої школи орієнтуються на індивідуальність кожного студента, розвиваючи і вдосконалюючи навички самостійної діяльності, пошуку неординарних шляхів розв'язання поставлених завдань, створення власних пізнавальних стратегій. Так, ураховуючи національно-культурну особливість мовної системи, що досягається інтеграцією знань із мови, літератури, історії, культурології, філософії, можна запропонувати студентам самостійно скласти завдання на основі творів письменників України, «які і до цього часу дивують своєю красою слова, багатством мовних засобів вираження думки» (Паламар, 2008, с. 36). Не зміщуючи акценти з мовної теми, викладач формує у студента етнокультурну компетентність, індивідуальну освітню траєкторію, пропонує завдання проблемного характеру, диференційовані завдання, використовує різні форми, методи, прийоми, засоби навчання. Саме особистісний підхід виконує функцію поєднання навчального і виховного потенціалу, а педагог у більшості випадків виконує лише роль координатора.

Організація навчального процесу в контексті особистісного підходу у вищому закладі освіти передбачає орієнтацію на

особистість студента, його цілі, мотиви, уподобання, а також створення необхідних умов та врахування індивідуального досвіду. Крім того, така діяльність передбачає взаємний розвиток особистостей студента і викладача у процесі їхньої спільної діяльності, що сприяє формуванню взаємоповаги та взаєморозуміння, зростанню авторитету педагога, набуттю необхідних фахових компетентностей.

Компетентнісний підхід – це головний концептуальний орієнтир, спрямований на формування ключових компетентностей: толерантність, комунікативність, ініціативність, аргументованість, креативність. Такий підхід охоплює поряд із конкретними знаннями й уміннями студентів їхні здібності, готовність до пізнання, професійної діяльності, соціальні навички тощо. Під час реалізації такого підходу викладач виконує функцію організатора освітньої діяльності, а студент – активної самостійної творчої особистості. Така взаємодія дозволяє сформувати у процесі навчання необхідні вміння, навички, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості. Водночас професійному становленню майбутніх фахівців сприяють інноваційні форми навчання: індивідуальна, інформаційно-комунікаційна, інтерактивна, проектно-технологічна та ін.

Ми погоджуємося з думкою О. Глузмана (2009, с. 51-60), що на рівні кожного університету компетентнісний підхід є одним із стратегічних напрямів власного розвитку і його запровадження залежить від того середовища, у якому перебуває і розвивається студент, набуваючи навичок і знань, які узгоджуються з етнічними, економічними та культурними цінностями даного суспільства, мотивують до особистісного розвитку.

Сутність компетентнісного підходу в професійній підготовці майбутніх учителів української мови і літератури, на нашу думку, полягає у визначенні базових компетентностей, якими має володіти випускник філологічного факультету. Науковець В. Крищук (2017), досліджуючи проблему вибору та обґрунтування компетентностей, якими повинен володіти сучасний учитель-словесник, вказує на неоднозначність у підходах науковців до виділення ключових компетентностей у підготовці фахівців української філології.

Відповідно до чинних нормативних документів у галузі освіти до ключових компетентностей учителя української мови і літератури належить культурологічна компетентність. Нагальна потреба її формування зумовлена тим, що вчитель є активним учасником процесу спілкування, носієм рідної мови, родинно-побутової культури, фольклору, національної психології, національного характеру, народних вірувань, основ народної моралі, звичаїв, свят, традицій, обрядів.

Водночас процес створення сприятливих умов для формування й розвитку в майбутніх учителів української мови і літератури етнокультурної компетентності базується на знаннях і вміннях щодо того, як орієнтуватися у світі, будувати власну поведінку відповідно до своєї культури, як втілювати в життя ідеї про роль народної творчості і народної педагогіки в розвитку особистості, роль народної культури у вихованні підростаючих поколінь. Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури повинно мати системний характер і реалізуватися обов'язковими і вибірконими компонентами освітніх програм, введенням курсів етнокультурологічного спрямування, акцентуванням уваги на регіональних особливостях, а також залученням майбутніх учителів до пошукової і науково-дослідницької діяльності етнографічного характеру, що дозволить студентам не лише досконало ознайомитися з різними аспектами життя і розвитку рідного етносу, а й сприятиме поглибленому вивченню культури, мови, історії різних етносів.

Отже, компетентнісний підхід при підготовці майбутніх учителів української мови і літератури до етнокультурної діяльності в закладах загальної середньої освіти реалізується через глибокі системні перетворення в освітньому процесі педагогічного закладу щодо визначення змісту дисциплін, застосування інноваційних освітніх технологій, розробки критеріїв оцінювання знань студентів, зв'язку вищої освіти з іншими рівнями професійної підготовки.

Основними завданнями даного процесу є формування базової культури майбутнього вчителя, виховання здатності до сприйняття творів мистецтва, формування високих культурних

потреб та інтересу до вдосконалення культури спілкування, а також розвиток культурного самопізнання, підготовка вчителя, здатного вдосконалювати свої особистісні якості, відтворювати і розширювати свій життєвий досвід, накопичувати і створювати нові цінності. Відтак подальша діяльність проходить у культурологічному напрямку і передбачає об'єктивний зв'язок людини з культурою як системою цінностей.

Культурологічний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя української мови і літератури є культуротворчим освітнім процесом поетапного оволодіння змістом педагогічної культури в ході опанування майбутньої професії. Зокрема, ефективність культурологічної підготовки полягає у збільшенні культуромісткості змісту, технологій, методів, організаційних форм навчання, виховання і розвитку особистості.

Процес підготовки висококваліфікованого вчителя української мови і літератури передбачає отримання об'єктивних знань професійного спрямування, знань і уявлень про етнічну культуру, духовно-моральні цінності, менталітет українців й інших етносів, які проживають на території України. Саме це дає підстави говорити про необхідність створення умов для реалізації етнокультурного підходу в підготовці майбутніх учителів української мови і літератури. Цей процес інтегрований, разом із обов'язковими компонентами освітньої програми (історія України, усна народна творчість, історія української літератури та літературної критики, літературне краєзнавство та ін.) викладаються і вибіркові дисципліни (етнолінгвістика, лінгвокультурологія). Проте ми вважаємо, що було б доречним доповнити освітні програми курсами за вибором з етнокультурології, народознавства, українознавства, етнопедагогіки, етнопсихології.

Таким чином, сутність реалізації етнокультурного підходу полягає у трактуванні освітнього процесу як феномену культури, складного, багатофакторного різноманіття галузей гуманітарного знання: культурології, мистецтвознавства, психології, літературознавства, етнографії, лінгвістики тощо. Такий підхід об'єднує минуле й майбутнє, утверджує віковічні заповіді старшого покоління, інтегрує людей у високорозвинений сучасний етнос.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Специфіка підготовки майбутніх учителів української мови і літератури до етнокультурної діяльності в закладах загальної середньої освіти полягає в оптимальному поєднанні сучасних наукових підходів, спрямованих на всебічний розвиток особистості вчителя, розкриття його творчого потенціалу, креативність, конкурентоспроможність, здатність до самонавчання та самовдосконалення впродовж життя. Така підготовка має носити системний інтегрований характер і бути спрямованою на формування етнокультурного світогляду особистості вчителя.

Список використаної літератури

- Мацько, Л. (2006). *Українська мова в педагогічному дискурсі*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Семенова, А. (Ред.). (2006). *Словник-довідник з професійної педагогіки*. Одеса: Пальміра.
- Радул, В. (Ред.). (2004). *Соціолого-педагогічний словник*. Київ: ЕксОб.
- Глузман, О. (2009). Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*, 2, 51–60.
- Кришук, В. (2017). Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: компетентнісний підхід. *Наука і освіта*, 8, 97-103.
- Ковальчук, Л., Коник, М. (2009). Культурологічна спрямованість як ознака високого рівня професіоналізму викладача вищої школи. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія педагогічна. Вип. 25, Ч. 1, 197–205.
- Паламар, Л. (2008). Формування мовної особистості у вищих навчальних закладах України. *Українська література в загальноосвітній школі*, 9, 35-37.

Larysa Semenovska, Lyudmyla Savenko

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF FUTURE UKRAINIAN AND LITERATURE TEACHER TRAINING FOR ETHNOCULTURAL ACTIVITY

Topical issues of future Ukrainian and literature teachers' preparations for the ethnocultural activity in general secondary educational institutions, in particular, the introduction of active, personal, cultural approaches in the process of professional training are considered in the article.

The implementation of the active approach in the process of training future teachers of the Ukrainian language and literature ensures the development of future teachers' personal traits and qualities. It influences the formation of their attitude, interests, values, professional positions, etc. The peculiarity of the active approach in the process of preparing future Ukrainian and literature teachers for ethnocultural activity in general secondary educational institutions is primarily in the mastering of the integrative system of knowledge of Ukrainian history, culturology, ethnography, Ukrainian studies, general pedagogy (ethno-pedagogy), general and social psychology, the Ukrainian language and literature and methods of their teaching.

The competent approach is aimed at developing the creative potential of the individual both a teacher and a graduate, and also contributes to the formation of the necessary skills,

abilities, experience, and behavioral patterns of personality in the learning process. A teacher acts as an organizer of an educational activity and a student is an active independent and creative personality.

The organization of the educational process in the context of a personal approach in higher educational institutions involves focusing on the student's personality, goals, motives, preferences, as well as creating the necessary conditions and taking into consideration the individual experience. In addition, such activity provides the mutual development of a student's and a teacher's personalities in the process of their joint activity to promote mutual respect, mutual understanding, increasing the authority of a teacher.

The application of the cultural approach contributes to the formation of the basic Ukrainian and literature teacher's culture. Such a combination of the scientific approaches ensures the organization of the optimal educational process aimed at mastering the content of pedagogical culture, as well as the formation of the teacher's ethnocultural outlook.

Keywords: a Ukrainian and literature teacher; scientific approaches; the institution of higher education; ethnocultural training; individual educational trajectory; professional training; ethnopedagogy.

References

- Matsko, L. (2006). *Ukrainska mova v pedahohichnomu dyskursi [Ukrainian language in pedagogical discourse]*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Semenova, A. (Ed.). (2006). *Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary of professional pedagogy]*. Odesa: Palmira [in Ukrainian].
- Radul, V. (Ed.). (2004). *Sotsiolo-ho-pedahohichnyi slovnyk [Sociological and pedagogical dictionary]*. Kyiv: EksOb [in Ukrainian].
- Hluzman, O. (2009). Bazovi kompetentnosti: sutnist ta znachennia v zhyttievomu uspiikhu osobystosti [Basic competencies: everyday life and significance in the everyday success of the specialty]. *Pedahohika i psykholohiia*, 2, 51–60 [in Ukrainian].
- Kryshchuk, V. (2017). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury: kompetentnisnyi pidkhid [Professional training for teachers of the Ukrainian language and literature: competent education]. *Nauka i osvita*, 8, 97-103 [in Ukrainian].
- Kovalchuk, L., Konyk, M. (2009). Kulturolohichna spriamovanist yak oznaka vysokoho rivnia profesionalizmu vykladacha vyshchoi shkoly [Cultural studies are straightaway yak znak vysokogno rivnya professionalism vysklad vishnoi school]. *Visnyk Lviv. Un-tu. Seriiia pedahohichna*. Vyp. 25, Ch. 1, 197–205 [in Ukrainian].
- Palamar, L. (2008). Formuvannia movnoi osobystosti u vyshchych navchalnykh zakladakh Ukrainy [Formation of language personality in higher educational institutions of Ukraine]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 9, 35-37 [in Ukrainian].

Одержано 12.08.2021 р.